

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

© В. ТРОФИМОВИЧ

© В. МАРЧУК

НАУКОВО-ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ВИДАННЯ ПРО СЛАВУТСЬКИЙ ТАБІР ДЛЯ РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

[Рецензія на науково-документальне видання: Історія великих страждань. Нацистські табори для військовополонених у м. Славуті на Хмельниччині: дослідження, документи, свідчення/ Ін-т історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років». – К., 2011. – 348 с.]

Трагедія радянських військовополонених на окупованій території України – одна з найбільш болючих і незабутніх сторінок Другої світової війни. Пам'ять про героїзм і мужність, віру та благородство людського духу, прагнення вижити і перемогти, що проявилися в буремні воєнні роки, є і повинно лишитися невід'ємною частиною національної самосвідомості.

На жаль, упродовж тривалого часу проблема перебування радянських воїнів у німецькому полоні знаходилася за межами наукових досліджень. Про їхню долю зрідка писали лише очевидці та краєзнавці. Часто автори таких публікацій продукували нові міфи та екстраполювали своє суб'єктивне ставлення до тих чи інших постатей, подій, явищ, на всю складну і багатогранну історію військового полону.

З-поміж вирішальних факторів, що дозволили не тільки окреслити сучасні пріоритети, сформулювати нові підходи до вивчення історії Другої світової війни, а й реалізувати їх в Україні, мали стати відміна «заборони на доступ» до архівних матеріалів, а також значне розширення джерельної бази досліджень. В українських архівах провели масове розсекречення документів (тільки за період 1989–1995 рр. гриф таємності зняли з понад 10 тис. фондів, що становить близько 1 млн справ усіх центральних та обласних державних архівів), яке відкрило інформацію періоду нацистської окупації, що десятиліттями приховувалася тоталітарною владою.

На базі нових джерел та матеріалів з'явилася низка наукових розвідок та монографій, присвячених загальним проблемам військового полону та долі військовополонених. Однак і нині малодослідженими залишаються функціонування окремих таборів для утримання радянських військовополонених на окупованих теренах України, нечувані страждання бійців і офіцерів у німецькому полоні, долі та перипетії нацистських бранців.

Науково-документальне видання «Історія великих страждань. Нацистські табори для військовополонених у м. Славуті на Хмельниччині: дослідження, документи, свідчення» присвячене одній з найбільш складних проблем – долі радянських солдатів та офіцерів у німецькому полоні. Із 5 млн 700 тис. загальної кількості радянських полонених 3 млн 300 тис. загинули саме в таборах для військовополонених і майже половину з них, зокрема 1 млн 366 тис. 588 осіб, було знищено в нацистських таборах, розміщених в Україні.

Упродовж війни на території України загарбники створили майже 200 режимних установ військового полону. Серед них зловісної слави фабрик смерті набули Сирецький та Дарницький табори в Києві, Володимир-Волинський, Уманський, Львівський та Славутський табори. Незважаючи на те, що кожен з них заслуговує на окрему увагу та серйозне дослідження, донині з цієї тематики так і не було опубліковано жодної наукової праці. Виняток становить табір для військовополонених рядового та сержантського складу – шталаг-305 поблизу Кіровограда, монографію про який у 2000 р. опублікував німецький дослідник Кристіан Мьоллер.

Вибір саме Славутського табору для окремого дослідження не є випадковим. «Грослазарет» (об'єднана назва шталагу-301 та шталагу-357) – один з найбільших таборів для хворих і поранених радянських військовополонених у роки війни. Табір розміщувався за два кілометри від м. Славуті на території колишньої військової частини і займав десять триповерхових будинків, що були оточені колючим дротом. Уздовж загорожі через кожні 10 м стояли вежі з охороною, кулеметами та прожекторами. На території табору не було жодного деревця, навіть трави – її з'їли в'язні. У «Грослазареті» їх одночасно перебувало 15–18 тис. Табірний раціон, який складався з 200–250 грамів ерзац-хліба та двох літрів баланди, призводив до виникнення тяжких кишково-шлункових захворювань, які ставали причиною смерті. Масовій смертності в'язнів всіяко сприяв принцип умисного розміщення поранених в одному приміщенні із хворими, інфікованими дизентерією, тифом, туберкульозом, що спричиняло поширення тяжких інфекційних захворювань. За своєю суттю Славутський табір був схожим на сумнозвісних Бухенвальда, Заксенхаузена та Аушвіца-Біркенау. Крім того, за рівнем смертності військовополонених і нелюдських умов утримування він займав особливе місце серед інших таборів. Не дивно, що на Нюрнберзькому процесі над головними військовими злочинцями наводилися жахливі факти про становище в Славутському таборі.

Хотілося б відзначити загалом вдалу структуру видання, що сприяла вирішенню поставлених завдань. Робота складається з трьох частин і містить іменний та географічний покажчики.

У частині 1 «Наукові дослідження» подано наукові розвідки з проблем військового полону як у теоретичній, так і практичній площині. Так, О. Лисенко у своїй статті зосередив увагу на стані та перспективах досліджень проблем військових бранців. До заслуг автора слід віднести спробу окреслити коло найголовніших завдань, які стоять перед сучасними дослідниками проблем військового полону в роки Другої світової війни. Він висловив сподівання, що видання стане ще одним кроком на шляху до моральної реабілітації й належного вшанування пам'яті про тих,

кому довелося спізнати всі жахіття полону. Інше дослідження цієї частини належить Т. Пастушенко. У своїй статті авторка скрупульозно проаналізувала статус радянських військовополонених згідно з нормами міжнародного, нацистського і радянського права. Привертає увагу ґрунтовністю і оригінальністю підходу наукова розвідка В. Берковського, який на підставі раніше опублікованих та неопублікованих джерел, а також значного масиву вітчизняної та зарубіжної літератури простежив основні аспекти функціонування таборів для військовополонених у м. Славуті в контексті розвитку всієї системи таборів для військовополонених, створеної нацистським окупаційним режимом на теренах України. Дослідниці М. Шевченко вдалося показати увесь складний процес пошукової роботи, здійсненої працівниками Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» під час збору інформації як про історію Славутського табору, так і про його бранців. Л. Рибченко зупинилася на проблемі обліку загиблих радянських військовополонених у системі Робітниче-Селянської Червоної Армії. Авторка справедливо зауважує, що з розпадом СРСР через неповне розсекречення архівних даних і їхню розпорошеність по різних архівах та установах, проблема тривалий час лишалася практично недослідженою і тільки зараз настав час для неупередженого переосмислення та обрахунку жертв Червоної армії на підставі конкретних архівних матеріалів.

Змістовною й інформативно насиченою є частина 2 – «Документи та матеріали», до якої увійшли як раніше опубліковані, так і ще невідомі широкому загалу джерела з таких вітчизняних архівосховищ, як Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Центральний державний архів громадських об'єднань України, державні архіви Вінницької і Хмельницької областей та архів Обласного відділу Управління Служби безпеки України у Хмельницькій області, а також із Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації.

До розділу 3 цієї частини видання увійшли унікальні за своїм змістом персональні матеріали в'язнів «Грослазарету», організаторів та керівників підпільно-партизанського руху на Славутчині, учасників табірної підпілля, листи родичів померлих в'язнів «Грослазарету» й державних органів, громадських організацій та установ із країн СНД у зв'язку з отриманням та публікацією в місцевій пресі списків співвітчизників, померлих у таборі в м. Славута.

Частина 3 представляє списки померлих в'язнів «Грослазарету», що зафіксовані у трьох книгах, які з ризиком для життя вели самі полонені. У них записано 19 тис. 53 прізвища військовополонених червоноармійців, представників 57 національностей. Перший запис датований груднем 1941 року, останній – 22 вересня 1943 року.

Хочеться сподіватися, що це видання є першою ластівкою такого роду публікацій і незабаром стараннями Інституту історії України НАН України та Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1944 років» з'являться дослідження з історії інших таборів для військовополонених, що функціонували на території України, які викличуть непідробний інтерес, як і рецензоване видання.